

STRESZCZENIE

Polityczność natury ludzkiej w kontekście sporu *nature versus nurture* w antropologii Witolda Gombrowicza

Twórczość Witolda Gombrowicza, na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci poddawana szerokiej literaturoznawczej i filozoficznej recepcji, współcześnie stanowi obszar badawczy będący niemałym wyzwaniem dla interpretatorów. Analizując literaturę przedmiotu można bowiem ulec wrażeniu, że gombrowiczologia to już zbyt wyeksplorowana nisza, by istniała szansa wniesienia do niej kolejnego wartościowego wkładu. Okazuje się jednak, iż perspektywa politologii otwiera nową drogę odczytywania dzieł pisarza. Autor *Ferdydurke* kreśli w nich w znacznej mierze nowatorską wizję świata; operując groteską, absurdem i specyficznym poczuciem humoru, ukazuje dramatyzm ludzkiej egzystencji, a niejako skutkiem ubocznym jego zgoła pesymistycznych rozważań o wyrażnie uniwersalnym charakterze staje się awangardowa „myśl polityczna”.

Termin ten ujęty zostaje w cudzysłów, ponieważ sam Gombrowicz nigdy bezpośrednio nie pretendował do miana filozofa polityki, a – co więcej – niejednokrotnie akcentował artystyczny wymiar swych tekstów, dystansując się od wikłania w spory o politycznym charakterze. Wyjaśnia to w znacznym stopniu lukę w stanie badań: odczytywanie jego utworów w odniesieniu do polityczności może być postrzegane albo jako wynikająca z ignorancji nadinterpretacja, albo jako celowa manipulacja. Tymczasem, dość paradoksalnie, często to właśnie zbyt wąskie i potoczne rozumienie pojęcia polityki przez badaczy sprawia, iż idea zastosowania politologicznej optyki uchodzić może za kontrowersyjną i niewartą realizacji. Śledząc wypowiedzi Gombrowicza da się jednak wyraźnie zaobserwować, iż literat krytycznie odnosi się wyłącznie do wikłania sztuki w politykę rozumianą jako działania zmierzające do zdobycia i/lub utrzymania władzy. Inaczej mówiąc, deklarowana przez pisarza apolityczność wyraża się w niechęci do zajmowania określonego stanowiska we współczesnych mu politycznych/ideologicznych sporach, a także tworzenia tzw. „literatury zaangażowanej”. Nie jest to jednak tożsame z bezwzględnym dystansowaniem się od refleksji nad politycznością szeroko rozumianą, znacznie wykraczającą ponad problem preferencji wyborczych. Gombrowicz wiele uwagi poświęca bowiem specyfice polskiej kultury politycznej, bankructwu ideologii politycznych, relacjom zachodzącym pomiędzy obywatelem a państwem, czy fundamentami wspólnoty politycznej. Konstatując, pisarz zarówno na kartach swej publicystyki, diarystyki, jak również fikcji literackiej, mimowolnie oddaje się refleksji politologicznej na marginesie *quasi*-filozoficznych rozważań na wyższym poziomie ogólności.

Zasadniczym celem dysertacji jest zatem rekonstrukcja „myśli politycznej” autora *Ferdydurke*. Zaakcentowana zostaje w niej problematyka polityczności natury ludzkiej w odniesieniu do sporu *nature vs. nurture*. Istotnym zamierzeniem jest także wskazanie zasadności zastosowania interdyscyplinarnej – i wykraczającej poza nauki społeczne – perspektywy w badaniach z zakresu historii myśli politycznej. Główny problem badawczy można więc sprowadzić do pytania o następującym brzmieniu: czy gombrowiczowski „kościół międzyludzki” i stanowiąca bezpośrednią konsekwencję tego konstruktu koncepcja wspólnoty politycznej, stanowią dzieło natury czy kultury/wychowania? Mówiąc najprościej, analiza poszczególnych utworów ma prowadzić do rozstrzygnięcia, czy człowiek jest ze swej natury polityczny, czy jednak wręcz przeciwnie. Zachowania protagonistów dzieł Gombrowicza zdają się być bowiem podszyte swoistym instynktem społecznym, czy – bardziej precyzyjnie rzecz ujmując – stadnym. Z drugiej zaś strony – autor *Ferdydurke* niejednokrotnie akcentuje sztuczność ludzkich działań. Charakterystyczny gombrowiczowski biologizm łączy się w pewnym momencie z przeświadczeniem o nienaturalności międzyludzkich relacji. Ta – pozorna, w opinii autorki rozprawy – wewnętrzna sprzeczność sprawia, iż decyzja o możliwie precyzyjnym umieszczeniu poglądów Gombrowicza na osi pomiędzy wartościami „nature” i „nurture” nie należy do oczywistych.

Punktem wyjścia do rozważań na temat polityczności natury ludzkiej w literackiej antropologii Gombrowicza jest skonfrontowanie jego dzieł z koncepcją *Cogito*. Do sztandarowej idei Descartesa polski pisarz odnosi się *expressis verbis* na kartach *Kursu filozofii...*, zaś myśl kartezjańska zdaje się przenikać koncepcję „międzyludzkiego kościoła”, której kwintesencję odnaleźć można w *Ślubie*. W pierwszym rozdziale rozprawy kartezjański pierwiastek twórczości Gombrowicza zostaje omówiony w nawiązaniu do *Bankietu* – opowiadania syntetyzującego kluczowe elementy jego stylu. Dopiero bowiem imersja w literackiej fikcji pozwala na niespływającą politologiczną interpretację. Kolejny etap badań dotyczy kontekstu, który należyćie uporządkuje refleksję nad „myślą polityczną” Gombrowicza. Jest nim dyskusja *nature vs nurture*, pod której wyraźne podwaliny – z perspektywy politologa – ustanowili Arystoteles i polemizujący z nim wieki później Thomas Hobbes. Temu zagadnieniu poświęcony zostaje rozdział drugi. Z omówieniem sporu, który ewoluował na przestrzeni dziejów i wykroczył poza granice humanistyki i nauk społecznych, wiąże się także konieczność doprecyzowania rozumienia pojęcia „natury ludzkiej”. Uprozczone acz powszechne utożsamianie jej z „istotą” nierzadko prowadzi bowiem do zduszenia dyskusji i uznania wciąż istotnego i aktualnego problemu za anachroniczny. Wolno sądzić, że postrzeganie „natury” jako „struktury” oraz zniuansowanie kwestii wpisujących się w nią „przypadłości” całkowicie odmienia sytuację. Podobnie jak w rozdziale pierwszym, równoległe do

omawiania filozoficzno-politologicznych zagadnień, zostaje przeprowadzona analiza wybranych dzieł Gombrowicza, najefektywniej ilustrujących zagadnienie ludzkiej natury. W tym przypadku, dziełem wymagającym największej uwagi będzie twórczo polemizujący z kategorią natury, a zarazem nawiązujący do nietzscheanizmu *Szczur*. Trzeci etap badań (a tym samym trzeci rozdział dysertacji) dotyczy już kwestii zasadniczej, czyli próby rozstrzygnięcia problemu (a)polityczności natury ludzkiej i „międzyludzkiego kościoła”. Dla przejrzystości dokonano podziału na przesłanki świadczące o pierwiastku *nature* i *nurture*. Poszczególne utwory zinterpretowane zostają z obu perspektyw, co umożliwia próbę rozstrzygnięcia, który z poglądów dominuje w tekstach Gombrowicza. Ostatnim krokiem jest omówienie fundamentalnej dla Gombrowicza koncepcji Formy w odniesieniu do politologii, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii polskiego bez-Formia. Rozdział czwarty ma zatem udowodnić, że Forma może być kategorią politologiczną oraz że jej znajomość pozwala na efektywną analizę mechanizmów sterujących światem polityki.

Dagmara
Smoluska

24.08.2025r.